

ПРО ФЕМІНАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ СУЧАСНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ДИСКУРСУ

Світлана Терещенко

ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана"

Анотація. У статті репрезентовано погляди сучасних мовознавців на словотвірну фемінізацію як один з активних сучасних процесів номінації. Запропонований аналіз специфіки представлення гендерних ознак на прикладі одиниць соціально-економічного дискурсу уможливорює виокремлення пріоритетних критеріїв реалізації фемінативного потенціалу мови.

Ключові слова: словотвірна фемінізація, фемінативи, агентиви, соціально-економічний дискурс.

Abstract. The article represents the views of modern linguists on derivational feminization as one of active contemporary processes of nomination. The proposed analysis of the gender representation specifics on the example of social and economic discourse units allows to highlight the priority criteria for the implementation of the feminine language potential.

Keywords: derivational feminization, feminine, agentive, social and economic discourse.

Увагу мовознавців привертають процеси номінації, серед яких активності набуває словотвірна фемінізація, причинами якої лінгвісти вважають зростання ідей фемінізму в сучасному світі, намагання подолати дискримінацію жінки в усіх суспільних сферах, зокрема і в мовній, «снагу українського суспільства до повнокровного самостійного розвитку своєї мови» [1, с. 29].

Найбільш динамічною й поповнюваною групою серед фемінативних назв є агентиви, оскільки характеризують людину за соціальною, найбільш значущою для неї, ознакою. Найменування жінок за родом діяльності, професією та статусом стали об'єктом широкого кола досліджень. Це, зокрема, спроби визначення лінгвістичного статусу словотвірної фемінізації в українській граматиці в різні періоди розвитку мови, вивчення особливостей репрезентації гендерних ознак у різних мовах, у тому числі компаративний аналіз фемінативів у слов'янських мовах, дослідження способів та засобів вираження словотвірної категорії жіночості в українській мові, установлення причин асиметрії в кореляції «агентив чоловічого роду» – «агентив жіночого роду», актуалізація питання гендерного реформування мови в нормативному аспекті тощо.

Важливим сьогодні залишається й питання дискурсивного аналізу фемінативів. Так, дослідження особливостей репрезентації гендерно маркованих агентивів соціально-економічного дискурсу дозволяє виявити специфіку їх представлення в сучасній українській мові, способи нейтралізації ознак чоловічої статі в іменниках на позначення чоловічо-орієнтованих професій, окреслити тенденції вживання іменників з гендерно маркованим компонентом у найбільш динамічній сфері людської діяльності – соціально-економічній.

Специфіка утворення й функціонування фемінативів у досліджуваному контексті зумовлена, перш за все, неоднорідністю проявів самого дискурсу: розмовна сфера, засоби масової комунікації найбільш відкриті для апробації та утвердження агентивних форм жіночого роду, офіційно-ділову, наукову мову характеризує консервативність, традиційність підходів у виборі таких номінацій. Відповідно в першому варіанті помічаємо всі можливі способи репрезентації гендерно маркованих одиниць – жіночих назв за професією, статусом, родом діяльності, що утворені:

- за допомогою різних суфіксів (*менеджерка, канцлерка, рекламістка, поліціантка/антка, фігурантка; рекламниця, підприємця, випробувальниця, співзасновниця; видавчиня, продавчиня, шефіня; банкірша, ріелторша, бухгалтерша*);
- як субстантиви (*слідча, чергова, уповноважена*);
- шляхом словоскладання (*жінка-посадовиця, жінка-аналітик, жінка-експерт, бізнесвумен, бізнеследі, полісвумен*).

Найактивнішим способом поповнення фемінативної лексики вважають суфіксальну фемінізацію – «творення / актуалізація іменників жін. р., похідних від іменників чол. р., на позначення осіб жіночої статі переважно за родом занять (професійною й суспільною діяльністю) та соціальним становищем (посадою, званням тощо), рідше – за місцем проживання, етнічною належністю та деякими іншими ознаками. Ця тематична сфера словотворення є, звичайно, однією з найактуальніших у мовному житті сучасного суспільства» [8, с. 14].

У мовознавчих студіях по-різному оцінюють поширеність такого способу творення фемінативів в українській мові. Одні дослідники вважають, що «процес активного поповнення корелятивних форм на позначення жіночої статі особи за професією є динамічним і постійно вдосконалюється» [2, с. 74]. Інші, зважаючи на продуктивність суфіксальної фемінізації, визнають цей спосіб універсальним і закликають застосувати його до тих назв, які раніше вживалися тільки в чоловічому роді, проте обмежують сферу функціонування суфіксальних агентивів жіночого роду розмовною мовою. Існує також думка, що в українській мові, порівняно з іншими слов'янськими мовами, менше жіночих паралелей від чоловічих назв осіб, оскільки на позначення агентивів жіночого роду часто використовують іменники чоловічого роду [6].

Найпродуктивнішим формантом, що виражає модифікаційне словотвірне значення «особа жіночої статі щодо особи чоловічої статі» в соціально-економічному дискурсі, зокрема в ЗМК, є суфікс -к-. Деякі дослідники вважають, що цей формант «дає близько двох третин від усіх утворень» словотвірної категорії жіночості [5, с. 10]. Як правило, він позбавлений емоційно-експресивних конотацій: *Бюро програми ЄС «Креативна Європа» очолить **менеджерка** культурних проектів І. Вікирчак* (24.06.2016, Українські національні новини); *На небезпеки, що впливають з такого ставлення, звернула увагу світська **аудиторка** з Руанди* (15.10.2015, Католицький оглядач); ***Фінансистка** з ЛНУ стала новим студентським мером Львова* (30.11.2015, Варіанти); *Упродовж понад восьми років на посаді **канцлерки** Меркель довелося боротися з кількома економічними кризами* (28.12.2013, DW). Додаткового емоційно-оцінного значення такі лексеми набувають у відповідному контексті: *Із обдурених людей **ріелторка** взяла разом 2,3 тисячі гривень* (10.11.2013, 20 Хвилин) (порівн. також [6; 9]). Менше стилістично нейтральних фемінативів у досліджуваному дискурсі утворені за допомогою формантів -иц-, -ин-, наприклад: ***Шефіня** Держзембанку повернулася всупереч НБУ* (25.02.2016, Експрес); *Луцька **підприємниця** продовжує боротьбу з муніципалами. **Власниця** демонтованого кіоску... намагається довести, що знесли його незаконно* (08.07.2016, Волинська правда). Нечисленні утворення із суфіксом -ш-, як правило, використовують у негативному значенні, наприклад: *У Трускавці впіймали **банкіршу-аферистку*** (28.10.2015, НТН); *Кримська «**сенаторша**» побачила «руку» США в підриві ЛЕП* (01.12.2015, ТСН). Зауважимо, що агентиви жіночого роду з розмовним формантом -ш- втрачають тут своє основне значення «дружина особи» і набувають модифікаційного значення статі. Активно вживаних фемінативів з суфіксами -ес-, -их- в аналізованому дискурсі не виявлено.

Активована екстралінгвістичними чинниками й забезпечена внутрішніми властивостями української мови (на думку деяких лінгвістів, в українській мові діє дериваційна закономірність утворення назв жінок від назв чоловіків за видом діяльності, професією (див.

напр. [7])) тенденція до розвитку й утвердження фемінативних агентивів у всіх стильових сферах урівноважується дією протилежного характеру – уникати суфіксальних фемінативів, особливо в офіційній та науковій мові. Так, від більшості маскулінативних номінацій за родом занять, професією, уживаних в економічній сфері (наприклад, у «Фінансово-економічному словнику» А. Загороднього та Г. Вознюка вміщено понад 140 таких одиниць) можна утворити суфіксальні деривати жіночого роду: *аквізитор* – *аквізиторка*, *декларант* – *декларантка*, *довіритель* – *довірителька*, *замовник* – *замовниця*, *покупець* – *покупчиня*, *заставотримач* – *заставотримачка*, *камбіст* – *камбістка*, *платник* – *платниця*, *страхувальник* – *страхувальниця*, *чекотримач* – *чекотримачка* і под. Проте фемінативна назва, утворена від термінів чоловічого роду, «активується» за умови виходу з офіційно-ділової чи наукової сфери. Вузькогалузеві терміни на зразок *реквірент*, *доміциліант*, *ліцитатор*, *регресат* уживають на позначення осіб обох статей, оскільки в офіційній і науковій сферах співвідношення особа чоловічої статі-особа жіночої статі не має обов'язкового характеру, на першому місці – дія та результат, досягнутий особою, а «в категорії чоловічого роду яскравіше виражена ідея особи, ніж ідея статі» [3, с. 331]. Не завжди прийнятні фемінативи, коли йдеться про узагальнену особу. Щодо цього А. Архангельська, розглядаючи дослідження мовознавців початку ХХ століття (наводимо цитований нею приклад з нарису М. Сулими: «Коли професійні жіночі назви можуть причинитися до плутанини, коли зміст фрази стосується не до самих жінок, а й до чоловіків, взагалі – до людей, то ми вживаємо чоловічих назв і для жінок. Наприклад: Лєся Українка – один із найкращих поетів, коли б ми були сказали тут «одна з найкращих поеток», то цим би ми підкреслили вагу Лєсі Українки лише серед жінок-поеток, а не серед усіх поетів взагалі»), вважає слушною думку лінгвіста про доцільність «вживання як несуперечливих природі української мови фемінативів, так і чоловічих родо-особових назв на позначення жінки» [1, с. 35–36].

Утворенню агентивів жіночого роду може перешкоджати фінальна структура твірної основи (*куртьє*, *рантьє*, *актуарій*, *підскарбій*), метафоричне (жаргонне) значення твірного слова (*засєць* – нелегальний маклер, який таємно, без дозволу біржового комітету проникає на біржу для здійснення торговельних угод; *ведмідь* – біржовий спекулянт, який одержує прибуток, «граючи» на зниженні ціни товарів, курсу (ціни) цінних паперів і валюти; *пролісок* – людина, яка ніде не працює, але номінально вважається працевлаштованою) та морфонологічні недоліки можливих фемінативів, наприклад, від іменників на зразок *маркетмейкер*, *мерчандайзер*, *кредитний аналітик*. Бар'єром на шляху вільного вживання суфіксальних агентивів жіночого роду в діловій комунікації соціально-економічної сфери, особливо писемній, стають інші, усталені в мовній практиці способи демаркування ознак чоловічої статі, зокрема родова належність присудка, займенника, прізвища, уживання лексеми *жінка* як родової назви в поєднанні з агентивом чоловічого роду.

Заклики активно вживати в українській мові агентиви жіночого роду, намагання поширювати гендерно марковані одиниці у спеціальних наукових курсах (див., напр., *Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей* за ред. М. Маєрчик) та обґрунтування «необхідності введення наявних в українській мові фемінативів до офіційно-ділового стилю» [4, с. 28], їх кодифікація в сучасних словниках практично без обмежувальних ремарок (наприклад, в електронних версіях словників *Лінгва*, *СУМ* знаходимо агентиви *консультантка*, *інспекторка*, *керівниця*, *фермерка*, *рекламістка*, *адміністраторка* з поясненням *жін. до...*), досвід європейських, зокрема слов'янських, мов зумовили помітну активізацію цих одиниць у досліджуваному дискурсі: *Наталія Тесленко є яскравою представницею жінки-керівниці та жінки-посадовці, за плечима якої майже 25 років роботи в органах місцевого самоврядування...* (14.04.2016, Tusovka). У цьому само дискурсі виявляємо й непослідовність уживання фемінативів, конкуренцію з традиційними агентивами чоловічого роду: *Ірина Вікурчак* –

менеджерка культурних проектів, культуртрежер, поетеса. Засновниця Міжнародного фестивалю.., була директоркою Міжнародної літературної корпорації... Організатор стратегічної сесії Culture.., засновник громадської організації «Інститут культурного менеджменту» (24.06.2016, Українські національні новини) або спробу зрівняти в правах можливих претендентів на посаду: Команда ГУРТ запрошує всіх небайдужих долучитися до пошуку **системної адміністраторки / системного адміністратора (03.02.2013, Гурт).**

Отже, у соціально-економічному дискурсі актуалізовані різні способи репрезентації фемінативного потенціалу – назв жінок за родом діяльності, статусом та професією. У публічному його вияві помітно виражена тенденція до використання суфіксальних фемінативів, серед яких переважають стилістично нейтральні одиниці. Конкурентним, а в офіційній мові соціально-економічної сфери й переважним, є інший, триваліший у часі та більш поширений в українській мові спосіб номінації – уживання іменників чоловічого роду для називання жінок за професією, статусом та родом діяльності. З огляду на це перспективним уважаємо подальший аналіз соціально-економічних словотвірних фемінативів, зафіксованих у новітніх галузевих та загальномовних словниках. Реалізація фемінативного потенціалу української мови, зокрема й у всіх виявах соціально-економічного дискурсу, до якої активно закликають прихильники гендерної лінгвістики, надання переваг словотвірній фемінізації повинні відбуватися з урахуванням результативності, необхідності й доцільності творення агентивів жіночого роду, їх естетичної сприйнятності, відповідності чинним нормам української мови.

Література

1. Архангельська А.М. До проблеми словотвірної фемінізації в українській мові новітньої доби: традиції і сучасність / А.М. Архангельська // Мовознавство. – 2013. – № 6. – С. 27–40.
2. Беркешук І.С. Засоби вербалізації назв осіб-виготовлювачів за родом діяльності (окремі зауваги) / І.С. Беркешук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. – 2015. – Вип. 38. – С. 73–76.
3. Грищенко А.П. Іменник / А.П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – К. : Вища школа, 1997. – С. 365.
4. Дороніна Т.О. Оновлення «державного класифікатора професій»: можливості застосування гендерного підходу / Т.О. Дороніна // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. – 2015. – Вип. 130. – С. 26–29.
5. Лук'яненко С.С. Лексико-словотвірні інновації в українському соціально-політичному назовництві : автореф. дис ... канд. філол. наук : 10.02.01 / С.С. Лук'яненко. – Харків, 2009. – 18 с.
6. Навальна М. Функціонування іменників жіночої статі в мові інтернет-видання «Українська правда» на початку ХХІ століття / Марія Навальна // Стиль і текст : наук. зб. / за ред. В.В. Різуна ; Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка. – К., 2013. – Вип. 14. – С. 74–80.
7. Нелюба А. Стимуляції у словотвірних процесах української мови / Анатолій Нелюба // Лінгвістичні студії : зб. наук. праць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=8240>.
8. Тараненко О.О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства (на матеріалі української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття) / О.О. Тараненко // Мовознавство. – 2014. – № 5. – С. 14–34.
9. Шпітько І.М. Фемінітиви з формантом -ка в українській і словацькій мовах / І.М. Шпітько // Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Мовознавство. – Т.18, вип. 16. – С. 383–388. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdumo_2010_18_16_63.